

KÜTÜPHANECİLİK ALANINDA ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Dr. Bengü ÇAPAR

İçinde yaşadığımız dönemde, araştırma işleminin sosyal ve uygulamalı bilimlerde gittikçe artan oranda önem kazandığı bir gerçektir. Günümüzde kütüphanecilik bir sosyal bilim olarak kabul edildiğine göre araştırmanın bu alandaki önemi de inkâr edilemez. Yazımızın amacı kütüphanecilik alanında araştırmanın yer ve önemini belirlemek olmakla birlikte bu konuya değinmeden önce genel anlamda araştırmanın tanımı ve yararları üzerinde durmak yararlı olacaktır.

"Araştırma, tanımı yapılabilir bir sorunla ilgili soruşturulabilir delillerin dikkatli ve ayrıntılı olarak irdelenmesi yoluyla, o soruna bir çözüm yolu bulunmasını sağlayan çalışma biçimidir."¹ şeklinde tanımlanabilir. Araştırmanın amacı "daha önce insanlar tarafından bilinmeyen gerçekleri ve fikirleri ortaya çıkarmaktır."² Araştırma kavramının tanımı ve amacı gözden geçirildiğinde insanların yeni bilgilere, gerçeklere, fikirlere ve buluşlara ulaşmalarını, sorunlarını çözmelerini sağlayan böylece çeşitli bilim ve teknoloji alanlarına katkıda bulunarak bunların gelişmesine önyak olan sistemli ve planlı bir yol, bir yöntem olduğu sonucuna varılabilir. Bu sonuç, araştırmanın herhangi bir (bilimsel, teknolojik, ekonomik, sosyal) alanda gelişmenin başlıca aracı olduğu gerçeğini vurgulamaktadır.

Bütün alanlar için olduğu gibi, kütüphanecilik için de araştırma vazgeçilmez bir unsurdur. Kütüphanecilik alanında yapılan araştırmaların getirdiği yararlar gözden geçirildiğinde araştırmanın bu alandaki önemi daha belirgin bir biçimde açıklığa kavuşacaktır. Bu yararları şöyle özetleyebiliriz :

1) Kütüphane hizmetlerinin plânlanması açısından ele alındığında

¹ Tyrus Hillway, *Introduction to research*, 2nd ed. (Boston : Houghton Mifflin), 1964), 5. s.

² a.g.y., 5. s.

araştırma, plânlama işleminin en önemli aşamalarından biri olan 'kütüphane hizmetlerindeki sorun oluşturan alanların, ihtiyaçların ve ilkelerin belirlenmesinin' başlıca aracı olarak ortaya çıkar. Burada aynı amaçla istatistiksel çözümlere başvurulabileceğinin ve başkalarının deneyimlerinin gözden geçirilebileceğinin belirtilmesinde de yarar vardır. Araştırma, bu yönü ile, kütüphane hizmetlerinin bir ülkenin kalkınmasında etkili olmasını sağlayan kütüphane hizmetleri plânlamasının temelini oluşturur.

2) Kütüphanecilik alanındaki sorunları ve ihtiyaçları açıklığa kavuşturmak ve bunlara çözümler getirmek bu alandaki araştırmaların başlıca amacı olduğuna göre, kütüphane hizmetleri alanında yapılan araştırmalar bu alanın gelişmesine doğrudan doğruya katkıda bulunacaktır.

3) Bu alandaki araştırmalar kütüphane hizmetlerinin ve bunların etkisinin değerlendirilmesinde başlıca araç olarak rol oynayacağından, bu alanda yeni politikalar çizilmesine ve hizmetlerin iyileştirilmesine yol açacaktır.

4) Kütüphanelerin amaçlarının, örgütlenme biçimlerinin ve hizmet işlemlerinin belirlenmesinde yardımcı bir öge olarak işlev görecektir.

Bu noktada kütüphanecilik alanındaki araştırmaların kimler tarafından yapılacağı sorunu önem kazanır. Bir ülkede kütüphaneciliğe ilişkin araştırmalar üniversitelerin kütüphanecilik bölümleri, kütüphaneler ve kütüphanecilikle ilgili meslek kuruluşları ve dernekleri, kütüphanelerle ilişkili devlet daireleri, çeşitli türden tek tek kütüphaneler, yalnızca kütüphanecilik konularında araştırma yapmak üzere oluşturulmuş özel kurullar tarafından ayrı veya proje niteliğini taşıyan çalışmalar biçiminde yürütülebilir. Sözü geçen araştırmalar kütüphanecilik eğitimi veren kuruluşların öğretim üyelerince veya onların denetlemesi altında yapılabileceği gibi uzman kütüphaneci veya araştırmacılar eliyle de yapılabilir. Böyle çalışmalarda üzerinde kesinlikle durulması gereken bir nokta araştırma çalışması yapan kişi veya kişilerin kütüphanecilik alanını yakından tanımaları, bunun yanında araştırma tekniklerini de iyi bilmeleridir. Önemle eğilinmesi gereken bir başka nokta ise ilgili kişilerin yararlanmasını sağlayabilmek ve böylece kütüphane hizmetlerinin gelişmesini hızlandırabilmek için araştırma sonuçlarının yayılması ve uygulama alanına konulabilmesidir. Özellikle araştırma çalışmalarının kütüphane hizmetleri plânlamasında temel oluşturmak üzere yapıldığı bir ülkede, araştırmaları yönlendiren bir danışma kurulunun oluşturulması son derece yararlı olacaktır. Bu danışma kurulunun görevleri şöyle özetlenebilir: a) Yapılacak araştırmaların kütüphane hizmetlerinin hangi yönleri ile ilgili olması gerektiğini salık vermek, b) üye-

rinde araştırma yapılacak konuların öncelik sırasını belirlemek, c) araştırma yapan kişi ve kuruluşlar arasında işbirliği ve eşgüdümü sağlamak, ç) kütüphanecilikte araştırmanın nasıl yapılacağı ve yürütüleceği konusunda danışmanlık yapmak, d) araştırmada yararlanılacak kaynakların (ör : araç, gereç, donatım, para v.b.) ortak kullanımını sağlayarak araştırmaların daha ekonomik olmasına imkân vermek, e) araştırma sonuçlarının yayınlanmasını, yayılmasını ve uygulama alanına konulmasını sağlamak. Sözü geçen kurulda ülkenin uzman kütüphanecilerinin ve kütüphanecilik eğitimcilerinin görev yapması uygun olacaktır. Bu kurul kütüphane hizmetleri plânlamasını yapan örgüte bağlı olarak veya bağımsız bir biçimde fakat sözügeçen örgütün önerisi ile ve denetlemesi altında kurulabilir. Bunun dışında böyle bir kurul kütüphanecilik dernekleri veya kütüphanelerle ilgili devlet daireleri tarafından oluşturulabilir.

Kütüphane hizmetlerine ilişkin araştırmaların kapsamına gelince; bu araştırmalar ülke, bölge, il ve daha küçük yerleşim birimleri çapında olabilir. Ayrıca ülkedeki bütün kütüphane türlerini, yalnızca bir kütüphane türünü, tek bir kütüphaneyi oluşturan öğelerden birini ya da kütüphane hizmetlerinden birkaçını veya birini içerebilir. Bugün artık kütüphaneciliğin bir sosyal bilim olarak kabul edildiği göz önünde bulundurulacak olursa, sosyal bilimler alanlarında kullanılan araştırma tekniklerinin, kütüphanecilik alanının araştırılmasına da uygulanabileceği gerçeği ortaya çıkar. Örnekleme, yazılı ve sözlü anket, durum çözümlenmesi, belgesel çözümleme, istatistiksel çözümleme, deney v.b. araştırma teknikleri kütüphanecilik alanında da yeterince yarar sağlayacaktır.

Araştırmanın tanımı ve kütüphanecilik alanında araştırma üzerinde genel olarak böylece durduktan sonra, Türkiye'nin 'kütüphanecilik alanında araştırma' açısından durumunu inceleyelim. Bu incelemeyi yaparken şu noktaya dikkat çekmekte yarar vardır : Burada Türkiye'de kütüphanecilik alanında yapılan araştırmalar üzerinde nitelik ve nicelik bakımından durulmayacak, yalnızca bu konuda bazı genellemelere varılacaktır. Sözügeçen genellemeleri şöyle sırlayabiliriz :

1) Türkiye'de kütüphane hizmetlerinin kalkınmaya olan katkısı ilgililer tarafından yeterince anlaşılmadığı veya bu kendilerine gereğince anlatılamadığı için, ulusal düzeyde tam anlamıyla bir kütüphaneciliği ve kütüphane hizmetlerini geliştirme plânı ve programı oluşturulamamıştır. Bu nedenle kütüphanecilik alanında kapsamlı ve örgütlü bir araştırma işleminin yürütülmesine de gereken önemin verildiği söylenemez.

2) Bu sözler kütüphanecilik alanında Türkiye'de hiçbir araştırma ya-

pılmadığı anlamına gelmemelidir. Ülkemizde özellikle üniversitelerin kütüphanecilik bölümlerinde lisans, lisans üstü, doktora, doçentlik ve profesörlük çalışması düzeylerinde araştırmalar yapılmıştır. Ayrıca birçok uzman kütüphaneci de konularında çalışmalar yaparak eserler ve makaleler hazırlamışlardır. Bununla birlikte bütün bu çalışmalar bireysel araştırmalar olmaktan ileri gidemediği gibi, bir kesimi yayınlanamadığından ilgili-lerin eline ulaşamamış, bir kesimine de gerekli önem verilmediğinden sonuçları uygulama alanına konulamamıştır.

3) Ülkemizde kütüphanecilik alanında araştırma işini bir bütün olarak ele alacak ve yönlendirecek, önemle üzerinde durulması ve en kısa sürede oluşturulması gereken danışman niteliğini de taşıyan bir 'araştırma örgütlenme ve eşgüdüm' birimi yoktur. Devlet Plânlama Teşkilatı'nın böyle bir görevi yüklenmesi veya böyle bir birimin kurulmasında önayak olması gerektiği düşünülebilir. Gerçekte kütüphane hizmetlerinin plânlaması açısından üstüne düşen görevi gereğince yapamayan Devlet Plânlama Teşkilatı'nın, bu alandaki plânlamaya temel oluşturacak araştırmaları belirlemede ve eşgüdüm içerisinde yürütmekte veya yürütülmesini sağlamakta da, gösterdiği bazı çabalara rağmen, yeterli olduğu söylenemez.

Yukarıdaki açıklamalar bizi ülkemizde kütüphanecilik alanındaki araştırmalara gerektiğince önem verilmediği, kütüphanecilik alanında plânlamaya temel oluşturacak örgütlü araştırmalar yapılmadığı, bu alanda yapılan araştırmaların sonuçları uygulama alanına yansımadığı, bu nedenle de kütüphaneciliğin ve kütüphane hizmetlerinin gelişmesinde yeterince etkili olamadığı sonucuna götürmektedir.

Bu noktada, özellikle kütüphane hizmetlerinin plânlanmasına temel oluşturmada yararlı olabileceği ve üzerinde araştırma yapılması gereken kütüphanecilik alanlarını belirlemede rehberlik yapabileceği düşünülerek hazırlanmış bir 'üzerinde araştırma yapılabilecek alanlar' listesinin aşağıda verilmesi uygun görülmüştür.

A) Kütüphane hizmetlerinden yararlananlara ilişkin araştırmalar :

- Hizmet verilen kitlenin sayısal niteliği (kütüphane türüne ve bölgelere göre).
- Hizmet verilen ve verilmesi düşünülen kitlenin sosyal, ekonomik, kültürel, fiziksel, v.b. özellikleri ve bunun kütüphane hizmetlerine etkisi.

- Ülkede kütüphanelerin ulaşamadığı okur - yazar nüfus oranı ve nedenleri (kentsel ve kırsal kesimde).
- Ülkenin nüfus artış hızı ve buna bağlı olarak okuma - yazma oranı, nüfus dağılışı ve hareketleri. Bunların kütüphane hizmetlerine etkisi.
- Kütüphane kullananların genel nüfusa ve okuma - yazma bilenlere oranı ve nedenleri.
- Kütüphane kullananların yaş, eğitim, cinsiyet, uğraşı, medeni durum, ekonomik durum ve oturdukları yerleşme birimi yönünder analizi.
- Kütüphane kullanmayanların ve bunun nedenlerinin belirlenmesi. Bu nedenleri ortadan kaldırmak için alınacak tedbirler.
- Kütüphane hizmeti verilen kitle hangi konulardaki eserlerden yararlanmaktadır? (Kütüphane türüne, yerleşme yerlerine, ve bölgelere göre). O konulardaki eserlerden yararlanmalarına etki eden faktörler nelerdir?
- Kütüphane hizmeti verilen kitle en fazla hangi tür materyallerden yararlanmaktadır? Nedenleri?
- Kütüphanelerin kullanımını ve kullanılmamasını en fazla etkileyen faktörler.
- Kütüphane kaynakları hangi amaçlarla kullanılmaktadır? (Kütüphane türlerinde, yerleşim birimlerinde, bölgelerde okuyucuların özelliklerine göre)
- Kütüphaneler en fazla ne zaman kullanılmaktadır? Nedenleri (Kütüphane türlerine, yerleşim birimlerine ve bölgelere göre).
- Kütüphanelerde değişik özelliklere ve değişik ilgi alanlarına sahip okuyucular için yeterince değişik konulu ve eğitim düzeyinde materyal yer almakta mıdır? Yoksa sağlanması için nasıl bir yol izlenmelidir?
- Kütüphaneyi kullananların çeşitli bibliyografik kaynakları kullanma yeteneği ve oranı (Çeşitli kütüphane türlerinde okuyucunun özelliklerine göre).
- Halkın kütüphanelere karşı tutumu, bu konudaki görüşleri ve istekleri.

- Kütüphanelerin değişik yöre ve değişik büyüklükteki yerleşim birimlerinde halkın yaşamına etkisi.
- Kütüphane hizmetlerini geliştirmek için okuyucular ve okuyucu örgütleri tarafından ne yapılmaktadır veya yapılabilir?
- Diğerleri.

B) Kütüphanelerde görevli personele ilişkin araştırmalar :

- Kütüphanelerde çalışan personelin sayısı ve nitelikleri (meslekten olmaları ve olmamalarına, görev aldıkları kütüphane türlerine dağılımlarına, görevlerine, çalıştıkları kütüphanedeki pozisyonlarına, eğitim durumlarına, ekonomik ve sosyal durumlarına, bildikleri yabancı dillere, kütüphanecilik dışı becerilerine göre),
- Personelin hizmet verilen kitleye oranı (kütüphane türlerine göre).
- Meslekten olmayı gerektiren işlerde çalışan meslekten olmayan personel (kütüphane türlerine göre).
- Meslekten olmayı gerektirmeyen işlerde çalışan meslek eğitimi görmüş personel (kütüphane türlerine göre).
- Kütüphanecilik eğitimi görmüş fakat kütüphanecilikle uğraşmayan kişilerin sayısı. Hangi işlerle uğraştıkları. Nedenleri.
- Personel yetiştiren kuruluşların sayısı, statüsü, eğitim biçimleri, programları, yöneticileri, eğitimcileri.
- Hizmet içi eğitim programları, nitelikleri, v.b.
- Personel - mesleki kuruluşlar ilişkisi (Ör : Kütüphanecilik dernekleri).
- Kütüphanecilik eğitiminin sorunları, bugünü, geleceği.
- Diğerleri.

C) Kütüphanelerin dermenlerine ilişkin araştırmalar :

- Kütüphanelerde toplam materyal sayısı (materyal türü ve kütüphane türüne göre).
- Dermenin konuya göre dağılışı (kütüphane türlerinde ve tek tek kütüphanelerde).

- Dermenin konuya göre dağılışı (yerleşme birimlerinde ve bölgelerde).
- Dermenin basım tarihine göre dağılışı (kütüphane türlerinde ve tek tek kütüphanelerde, yerleşme birimlerinde ve bölgelerde).
- Dermenin fiziki duruma göre dağılışı (kütüphane türlerinde ve tek tek kütüphanelerde).
- Dermedeki yararlanmaya uygun olan ve olmayan materyal oranı (kütüphane türlerinde ve tek tek kütüphanelerde).
- Dermeye yapılan yıllık eklemeler ve sağlama yolları (kütüphane türlerinde ve tek tek kütüphanelerde)
- Dermede yıllık eksilme oranı ve biçimi (kütüphane türlerinde ve tek tek kütüphanelerde).
- Bilinmeyen önemli dermelerin belirlenmesi.
- Diğerleri.

ç) Kütüphane yapılarına ilişkin araştırmalar :

- Kütüphane yapılarının nicelik ve nitelik bakımından özellikleri (kütüphane türlerine göre).
- Kütüphane olarak yapılmış bir yapıya sahip olanlar ve olmayanlar, yerlerini başka kuruluş veya kuruluşlarla paylaşanlar (kütüphane türlerine göre).
- Yapılarda okuyucu, personel, koleksiyon v.b. için ayrılan yer oranları ve diğer niteliklere ilişkin standartların belirlenmesi.
- Yapıların standartlarla karşılaştırılarak okuyucu tarafından kolay ulaşabilirliği, kullanışlılık ve rahatlık derecesi, gelişme olanağı, vb. nin belirlenmesi (tek tek kütüphanelerde).
- Özel donatıma sahip veya ihtiyaç gösteren yapıların sayısı ve nitelikleri (havalandırma, nem denetlenmesi, v.b.; kütüphane türüne ve tek tek kütüphanelere göre).
- Yeniden yapılmasına, değiştirilmesine, genişletilmesine, onarılmasına, ekler yapılmasına gerek duyulan yapılar, ve nedenleri.

D) Kütüphanelerin para durumuna ilişkin araştırmalar :

- Kütüphane harcamaları için yılda ayrılan para miktarı (kütüphane türlerine ve tek tek kütüphanelere göre).
- Çeşitli kuruluş bütçelerinde kütüphane için ayrılan paranın genel bütçeye oranı.
- Kütüphaneler için ayrılan bütçenin eğitim ve kültür harcamaları için ayrılan bütçelere oranı (yıllara göre).
- Kişi başına düşen kütüphane harcamasının miktarı, kişi başına düşen eğitim harcaması ile karşılaştırılması.
- Kütüphane harcamaları için ayrılan bütçeyi artırmak için izlenecek yollar.
- Kütüphane bütçelerinde çeşitli kalemler (materyal, personel, bina, temizlik ve bakım, yakacak, kira, araç, gereç, donatım, v.b.) için ayrılan para (kütüphane türlerine ve tek tek kütüphanelere göre).
- Kütüphanelerde verilen çeşitli hizmetlerin maliyeti (Ör: müracaat hizmeti, çocuklara kütüphane hizmeti, fotokopi çıkarma, v.s.)
- Kütüphanelerde yapılan çeşitli işlemlerin maliyeti.
- Kütüphane işlemlerinin değişik yapıma biçimlerinin maliyetinin karşılaştırılması (Ör: mekanik yollarla ve elle ödünç verme, çeşitli biçimlerde fiş çoğaltma, v.b.)
- Kütüphanelerin değişik biçimlerde organizasyonunun maliyetlere olan etkisi (Ör: konulara göre bölümlenme, işlevlere göre bölümlenme, materyal türüne göre bölümlenme, v.b.)
- Kütüphaneler arası işbirliği, eşgüdüm, hizmet ve işlemlerin merkezeleştirilmesi ile kütüphane giderlerinde sağlanacak ekonomi.
- Diğerleri.

E) Kütüphanelerin Yönetimine İlişkin Araştırmalar :

- Çeşitli kütüphane türlerinin yönetim biçimi ve yapısı. Sorumlu oldukları üst yönetim kuruluşlarınca onlara verilen statü ve yer. Üst yönetim kuruluşları ile ilişkileri.
- Devletin kütüphanelere ilişkin sorumluluğu. Bu sorumluluğu yerine getirip getirmediği. Bu konudaki tutumu.

- Kütüphane hizmetleri ve yönetimine ilişkin yasalar, yönetmelikler, kararlar, v.b. Bunların kütüphane hizmetlerine olan etkisi.
- Kütüphanecilik derneklerinin kütüphane hizmetlerine ve yönetimine etkisi.
- Çeşitli kütüphane türleri arasındaki işbirliği ve ilişkiler. Bunları geliştirme yolları.
- Aynı türden kütüphaneler arasında işbirliği ve eşgüdümün sağlanması yolları.
- Kütüphanelerin organizasyon biçimleri (kütüphane türlerine göre).
- Diğerleri.

F) Kütüphane Hizmetleri ve İşlemleri ile İlgili Araştırmalar :

- Verilen okuyucu hizmetleri, teknik hizmetler ve yardımcı işlemlerin dökümü ve analizi (kütüphane türlerine ve tek tek kütüphanelere göre).
- Verilmeyen hizmetlerin ve bunların verilmesi yollarının belirlenmesi.
- Kütüphanelerde çeşitli işlemlerin yapılış yolları ve bunların iyileştirilmesine ilişkin çalışmalar.
- Hizmetlerin ve işlemlerin merkezileştirilmesinde izlenecek yollar. (Çeşitli kütüphane türlerinde).
- Kütüphane hizmetlerini yaymak için yapılan çalışmaların değerlendirilmesi.
- Kütüphane sistemlerinin kütüphane hizmetlerini yayma çalışmalarındaki rolü.
- Kütüphane hizmetlerinin ve işlemlerinin gerektiği gibi verilememesinin ve yerine getirelememesinin nedenleri. Bu durumu düzeltmek için alınacak tedbirler.
- Kütüphane işlemlerinde ülke çapında standartlaşmayı sağlama çalışmaları.
- Teknik hizmetler işlemleri ve personelinin değerlendirilmesi (kütüphane türüne göre).
- Okuyucu hizmetleri işlemleri ve personelinin değerlendirilmesi (kütüphane türüne göre).

- Kütüphane işlemlerine ilişkin zaman ve maliyet analizleri (tek tek kütüphanelerde)
- Diğerleri.

G) Kütüphanelere İlişkin, Üzerinde Araştırma Yapılması Gereken Diğer Konular :

- Kütüphanelere ilişkin yasa, tüzük, yönetmeliklerin başka ülkelerle karşılaştırılması.
- Kütüphanelerle ilgili standartlar ve başka ülkelerle karşılaştırılması.
- Kütüphanelerin ülkedeki dağılışını türlerine göre gösteren bir harita.
- Kütüphanelerde bulunan araç, gereç, makina ve donatımın dökümü. Nicelik ve nitelik yönünden analizi.
- Kütüphanelerin kullanımında yardımcı olan bibliyografik araçlarla ilgili araştırmalar.
- Diğerleri.

Ğ) Kütüphane hizmetleri ile dolaylı olarak ilişkilli olan, üzerinde durulması gerekli diğer konular :

- Ülkenin eğitim sistemi ve kütüphane hizmetlerine etkisi.
- Eğitim kuruluşlarının dağılışı. Kütüphane hizmetlerine etkisi.
- Kültür kuruluşlarının dağılışı ve örgütlenişi.
- Halkın eğitim ve okur yazarlık durumu.
- Yaşa göre nüfus dağılımı. Kütüphane hizmetlerine etkisi.
- Genel nüfus dağılımı (köysel ve kentsel) ve kütüphane hizmetine etkisi.
- Genel ekonomik durum ve kütüphane hizmetlerine etkisi.
- Genel olarak kültür ve eğitim harcamaları ve bu konudaki eğilimler.
- Ülkenin coğrafi yapısı ve bunun kütüphane hizmetlerine etkisi.
- Ülkenin idari bölünüşü ve kütüphane hizmetlerine etkisi.
- Ulaştırma ve iletişim sistemleri ve kütüphane hizmetlerine etkisi.
- Diğerleri.